

DALIA SATKAUSKYTĖ

Poetikos negalimybė, arba Ezopo kalba semiotikos ir literatūros sociologijos akiratyje

Anotacija: Straipsnio autorė Ezopo kalbą siūlo laikyti sociopoetine forma, kurios socialinis dėmuo išreikštas labai stipriai. Tai yra literatūros reiškiny, kurio poetika neatskiriama nuo recepcijos sąlygų, o estetika išsiskirianti istoriškai apibrėžtoje komunikacinėje situacijoje ir priklausoma nuo socialinių reiškinių produkavimo sąlygų. Pasirinkus tokią Ezopo kalbos sampratą, atsiveria platus klausimų ratas, susijęs su literatūros funkcionavimu politinės cenzūros sąlygomis. Tiems klausimams aptarti siūlomos dvi viena kitą papildančios teorinės prielaidos – semiotinė ir literatūros sociologijos. Semiotinė prielaida leidžia precizuoti komunikacinę Ezopo kalbos funkcionavimo modelį ir atskleisti jame slypinčias rizikas, parodyti, kad visuomenėje Ezopo kalba veikia ir kaip ideologiška pasijinė struktūra. Sociologinis žvilgsnis siūlo klausiti, ką pats Ezopo kalbos egzistavimo faktas pasako apie literatūros lauko struktūrą, jo veikėjus, svarstyti, kaip Ezopo kalbos atveju veikia autocenzūra ir kaip ji įsiterpia į lauko veikėjo *habitus*. Bandytas konceptualizuoti Ezopo kalbos fenomeną atveria kelią svarstymams, kokia turėtų būti sovietinio laikotarpio lietuvių literatūros istorija.

Raktažodžiai: Ezopo kalba, poetika, semiotika, literatūros sociologija, literatūros laukas, komunikacinis modelis, cenzūra.

Įvadinės pastabos

Peteris Zeemanas, prieš imdamasis aptarti Ezopo kalbą Osipo Mandelštamio poezijoje, pastebi, kad daugelyje, jei ne daugumoje, vakarietiško literatūros terminų žodynų neradime straipsnio, skirto Ezopo kalbai, o štai daugiatomė *Šiuolaikinė rusų ir sovietinės literatūros enciklopedija*¹ reiškiniui pristatyti skiria net

1 *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet Literature* – daugiatomis enciklopedinis veikalas, pradėtas leisti 1977 m., išėjo 10 tomų, nuo 11 tomo (1991) pavadintas *The Modern Encyclopedia of East Slavic, Baltic and Eurasian literatures* (Gulf Breeze, Florida: Academic International Press).

šešis puslapius, jį aprašo ir Sovietų Sąjungoje 1962–1978 m. leista *Trumpoji literatūros enciklopedija*². Liudmila Savinič straipsnyje, skirtame žurnalistinio diskurso funkcionavimui cenzūros sąlygomis, konstatuoja, kad jai nėra pavykę aptikti pakankamai tikslaus apibrėžimo, kuris leistų daugiau ar mažiau tiksliai Ezopo kalbą atpažinti diskurse³. Šias nuorodas pasitelkiau kaip metonimiją, reprezentuojančią vadinamosios Ezopo kalbos tyrimų problemas. Būdamai laikikiškai ir erdviškai sąlygota, priklausydama totalitarinių visuomenių ir cenzūros „teminiam laukui“, Ezopo kalba tarytum nepatenka į literatūros universalijų kategoriją ir nelabai domina Vakarų literatūrologus. Terminas neturi ir konceptualaus aprašymo tradicijos – alegorinis perkėlimas, būdingas Ezopo pasakėčioms, fiksuojamas daugelyje populiarių enciklopedinių žynynų, labiau priklausytų retorikos sferai, o jis toli gražu nesutampa su Ezopo kalba ir nėra pakankama jos įsisteigimo sąlyga. Nors vadinamasis „rašymas tarp eilučių“ kaip heterodoksinio mąstymo forma būdingas visoms visuomenėms, kuriose esama politinio persekiojimo, o viešą diskursą kontroliuoja politinė cenzūra⁴, Ezopo kalba šį reiškinį pirmasis pavadino XIX a. rusų rašytojas, carizmo kritikas Michailas Saltykovas-Ščedrinas⁵. Pasitaiko, kad Ezopo kalba vadinama bet kokia netiesioginė politinė kritika nepriklausomai nuo vietos ir laiko, tačiau dažniausiai šis terminas vartojamas kalbant apie Rusiją, turinčią labai ilgą politinio persekiojimo patirtį, Sovietų Sąjungą ir vadinamojo komunistinio bloko šalis. Tai nėra vien literatūrai ar kitoms meno rūšims būdingas reiškinys. Totalitarinių režimų ir politinės cenzūros slygomis jis tarpsta ir publicistiniame, ir

2 Žr. Peter Zeeman, *The Later Poetry of Osip Mandelstam*, Amsterdam: Rodopi, 1988, p. 126. Straipsnis apie Ezopo kalbą yra *Trumposios literatūrinės enciklopedijos* t. 8 (*Краткая литературная энциклопедия*, t. 8, Москва: Советская энциклопедия, 1975, p. 840).

3 Žr. Loudmila Savinitch, „Pragmatic Goals and Communicative Strategies in Journalistic Discourse under Censorship“, in: *Power without Domination. Dialogism and Empowering Property of Communication*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2005, p. 108.

4 Sociologas Leo Strauss, straipsnyje, parašytame (simboliškai!) 1941 m., vartoja šį terminą (*writing between the lines*) ir aptaria jo funkcionavimą nuo pat Antikos laikų. Žr. Leo Strauss, „Persecution and the Art of Writing“, *Social Research*, 8: 1/4, 1941, p. 488–504.

5 Termino autoriumi Michailą Saltykovą-Ščedriną nurodo kone visi enciklopediniai leidiniai. Pats terminas vartotas ir iki tol, tačiau Saltykovas pirmasis tiesiogiai Ezopo kalbą susiejo su netiesiogine, užmaskuota valdžios kritika. Plačiau žr. Lev Loseff, *On the Beneficence of Censorship. Aesopian Language in Modern Russian Literature*, Munchen: Verlag Otto Sagner in Kommission, 1984, p. 1.

filosofiniame, ir istoriniame diskurse, literatūros kritikoje, kitose meno rūšyse⁶. Semantinis mechanizmas, aprašytas Levo Losevo ir kitų autorių⁷, įvairiose diskurso rūšyse panašus (jį dar trumpai pristatysiu). Tačiau literatūra dėl savo diskursyvinės specifikos (netiesioginė, figūratyvi raiška, jos intensyvumas⁸ yra vienas iš literatūrinio diskurso skiriamųjų bruožų: kitiems žodiniams diskursams tai būtų „neprivalomas požymis“), viena vertus, turi daugiau galimybių ją naudoti, kita vertus, Ezopo kalba čia lengviau gali pasislėpti po fikciškumo, „išgalvoto pasaulio“ samprata (tiesa, pastaruoju argumentu sunkiau remtis periodais, kai menas politiškai kryptingai orientuotas į „tikrovės atspindėjimą“, kaip rigoristiniu socialistinio realizmo periodu)⁹.

Literatūros tyrinėtojai Ezopo kalba kelia daugybę klausimų, išeinančių už poetikos ribų (galbūt todėl, kaip jau minėta, terminas ir neranda vietos daugelyje vakarietiško literatūros terminų žodynų ar literatūros enciklopedijų). Ši klausimų visetą galėtume apibūdinti kaip literatūros funkcionavimo politinės cenzūros sąlygomis problematiką, kuri apimtų ezopinės reikšmės susiformavimo, santykio su literatūros tradicija ir poveikio jai, meninės komunikacijos, estetinės vertės dinamikos, rašytojo statuso, jo judėjimo literatūros lauke, menininko santykio su politiniu režimu, pagaliau literatūros lauko struktūros, politikos lauko poveikio jai aspektus. Dalis šių klausimų (komunikacijos plotmė) prašosi semiotiko žvilgsnio, kita dalis – literatūros sociologijos tyrimo. Ypač šiuo aspektu Ezopo kalba tyrinėta gana menkai.

Pagrindinis straipsnio tikslas yra aptarti, kokie Ezopo kalbos poetikos ir funkcionavimo visuomenėje aspektai atsiskleidžia tyrinėjant šį reiškinį iš semiotikos bei literatūros sociologijos perspektyvos, aprašyti galimas tolesnių tyrimų kryptis, kelti klausimą, kiek šiam specifinėse socialinėse ir politinėse sąlygose

6 Ezopo kalbos atvejus rusų XIX a. publicistikoje gana išsamiai analizavo rusų tyrinėtojai, taip pat ir Savinič, rašymą tarp eilučių filosofiniame ir istoriniame diskurse minėtame straipsnyje aptaria Leo Strauss (žr. Leo Strauss, *op. cit.*).

7 Lev Loseff, *op. cit.*, Paulius Jevsejevas, „Ezopo kalba kaip semiotinis mechanizmas“, in: *Tarp estetikos ir politikos: Lietuvių literatūra sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 289–311.

8 Figūratyvinį intensyvumą galima laikyti poetinės funkcijos pasireiškimu. Ši funkcija būdinga ne vien literatūros tekstams, tačiau juose dominuoja ir valdo kitas funkcijas. Plačiau žr. Roman Jakobson, „Lingvistika ir poetika“, *Baltos lankos*, Nr. 18/19, 2004, p. 15.

9 Tai turbūt iš dalies tinka ir kitoms meno rūšims. Tačiau Ezopo kalbos formavimuisi ir veikimui literatūroje bei kituose menuose palyginti reikėtų atskiro tyrimo.

susiformavusiam reiškiniui tirti tinka Vakaruose demokratinų visuomenių funkcionavimo pagrindu sukurtos teorijos, visų pirma Pierre'o Bourdieu literatūros lauko sociologija. Šie dalykai aptariami esamų Ezopo kalbos tyrimų kontekste, svarstant jų analitines perspektyvas ir metodologines aklavietes.

Neįmanoma poetika, kolektyvinio pasakymo sąžata ir semiotinis intarpas

Beveik visi bandymai apibrėžti Ezopo kalbą pradedami jau minėtu apibūdinimu, kad ji yra politinės cenzūros sąlygomis legaliomis priemonėmis perduodamas nelegalus pranešimas. Ko gero, tai galima laikyti ne tiek apibrėžimu, kiek pirmine apibrėžimo prielaida, už kurios slypi keletas kausimų. Visų pirma, dėl Ezopo kalbos ribų – ar jos pasireiškimu laikytina konkreti politinė alegorija, ar bent koks nelegitimios minties „prakišimas“ į legitimų diskursą, alegoriškai neformuluojant konkretaus kritikos objekto ir siūlant pasaulio modelį, nesutampantį su tuo, kuris pasirodo sovietiniame diskurse. Su šiuo susijęs ir antras klausimas – kokios yra šio reiškinių diskursyvinio funkcionavimo sąlygos (socialinės ir politinės sąlygos – politinė cenzūra – yra numatomos), pakankamos Ezopo kalbai atpažinti ir suprasti. Į abu klausimus mėginama atsakyti einant dviem keliais: klasifikuojant poetines priemones ir aprašant semantinį mechanizmą. Būtent šiais aspektais Ezopo kalba, kuri nėra labai populiarus tyrimų objektas, daugiausiai ir tyrinėta literatūrologų¹⁰.

Ezopo kalbos poetinių priemonių ar retorinių technikų repertuaras, regis, nėra labai didelis; nemaža jo dalis tinka ne tik literatūrai. Laikinis ar erdvinis perkėlimas, turintis daugybę variacijų, bet visais atvejais veikiantis analogijos, netiesioginio lyginimo principu, pasakojimas nepatikimo personažo balsu ar tų balsų kaitaliojimas, tam tikri žanrai (fantastinė literatūra) ar žanrinės orientacijos¹¹ (parabolė), užuominos, aliuzijos, vadinamųjų perkūnsargių naudo-

10 Vertėtų pridurti, kad, nepaisant konceptualizavimo sunkumų, Ezopo kalbos terminą kaip savaime suprantamą dalyką plačiai vartoja ne tik literatūros ar kitų meno rūšių tyrinėtojai ir ne tik kalbėdami apie sovietmetį. Net ir šiandien jis dažnai pasitelkiamas apibūdinti bet kokią netiesioginę raišką. Tai, kad terminas vis dar gyvybingas Lietuvos viešajame diskurse, galima vertinti kaip sovietinį palikimą ar bent diskursyvinį sovietmečio pėdsaką.

11 Žanrinės orientacijos terminą pasiūlė Galinas Tihanovas tarptautinėje konferencijoje „Russian

įjimas, nutylėjimai, ironiškas naudojimas oficialaus diskurso priemonėmis, oficialaus diskurso ar politikos kritika, panardinta sudėtingoje teksto struktūroje ir pan., – detalesnį jų pristatymą su pavyzdžiais rasime Ezopo kalbai skirtuose veikaluose¹². Losevas šių technikų funkcionavimą aptaria kaip priedangos (*screen*) ir nuorodos (*marker*) žaismą, kurį laiko viena iš Ezopo kalbos susidarymo, semantinio mechanizmo sąlygų¹³. Tačiau jis pripažįsta, kad tai tik lingvistinis mechanizmas, kurio atpažinimas ir susiejimas su politiniu Ezopo kalbos turiniu priklauso nuo ekstralingvistinių ar ekstratekstinių sąlygų – struktūriškai ir net funkciškai Ezopo kalba artima tiesiog poetinei kalbai ir nesunkiai gali būti su ja tapatinama¹⁴. Kai kuriais atvejais ji formaliai gali net visiškai sutapti su oficialiuoju diskursu¹⁵. Tad, Losevo apibendrinimu, Ezopo kalba yra metastilistinis fenomenas, ji pasirodo ne tekste, o virš ar anapus teksto, tarp eilučių, kaip politinė potekstė ir pan. Tokie tyrinėjimai siūlo daryti išvadą, kad Ezopo kalbos poetika yra sunkiai įmanoma, ji greičiau yra tik fenomeno supratimo prieigos, o ne pagrindas. Užbėgdama už akių apibendrinsiu, kad tokia poetikos negalimybė yra ir pamatinė Ezopo kalbos funkcionavimo sąlyga, ir jos meninio, komunikacinio bei politinio pažeidžiamumo priežastis.

Daugelis vadinamųjų atvejų, konkrečių Ezopo kalbos vartojimo tyrimų vis dėlto neišvengiamai remiasi poetinių technikų atpažinimu ar struktūrine teksto, funkcionavusio kaip ezopinis, analize, tačiau beveik visada eksplicitiškai ar implicitiškai pripažįstama, kad Ezopo kalbai atpažinti to nepakanka – ji, kaip minėta, yra virštekstinio lygmens fenomenas – nesvarbu, ar jį vadinsime

Formalism & Eastern and Central European: A Centenary View“ vykusiame diskusijoje (Šefildo universitetas, Didžioji Britanija, 2015 05 15–16 d.).

- 12 Žr., pvz., Lev Loseff, *op. cit.*, p. 53–121; Violeta Kelertienė, „Cenzūros apėjimo sovietiniais metais formos kaip nacionalizmo išraiška“, in: Violeta Kelertienė, *Kita vertus...* Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 290–304, Tomas Venclova, „Žaidimas su cenzoriumi“, in: Tomas Venclova, *Vilties formos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992, p. 418–424.
- 13 Lev Loseff, *op. cit.*, p. 29–52.
- 14 „Ezopo kalba tam tikra prasme įgimta literatūrai“, žr. Tomas Venclova, *op. cit.*, p. 421; „Apskritai poezija ir yra Ezopo kalba – kartais dirbtinė, išgalvota, gramatiškai nerišli, niekur kitur nepritaikoma. [...] Tai savaip sutartinė, antrinė, kultūros sferoje atsiradusi kalba“, žr. Marcelijus Martinaitis, „Išlaptinta cenzūra“, in: Marcelijus Martinaitis, *Lietuviškos utopijos*, Vilnius: Tyto alba, 2003, p. 54.
- 15 Tokį komunikaciškai bene rizikingiausią atvejį išskiria Venclova: „...įžūliai tvirtinti kažką visai priešinga tam, ką iš tikrųjų turi galvoje, pavyzdžiui, girti slaptąją policiją tokiu saldžiu tonu, kad skaitytojas pajustų, kaip tu jos nemėgsti“. Tomas Venclova, *op. cit.*, p. 423.

metastilistika, ar strategiškai vartojamu pasakymu, kaip siūlo Savinič¹⁶. Ezopo kalbą sukuria ne tekstas ar ne tik tekstas, o komunikacinė situacija, apimanti ne tik adresatą, adresantą ir pranešimą, bet ir Romano Jakobsono komunikaciniame modelyje nenumatytą cenzorių, kuri nežinia kaip galima būtų įterpti į klasikinę komunikacinę schemą¹⁷. Be to, šioje komunikacijoje labai sustiprintas konteksto ir kodo vaidmuo. Poetinės kalbos kaip antrinės kalbos (antrinės modeliuojančios sistemos, anot Jurijaus Lotmano) samprata gali atlikti priedangos vaidmenį, tačiau Ezopo kalbos *par excellence* atveju poetinė funkcija pajungiama politinei referencijai¹⁸. Tai gali susilpninti poetinę teksto funkciją, tačiau kaip tik dėl to paradoksaliai didinama literatūros svarba cenzūros kontroliuojamoje visuomenėje, literatūrą paverčiant socialine institucija, perimančia viešo diskurso funkcijas.

Literatūrinis tekstas yra tik vienas kolektyvinio pasakymo, kaip tiksliai Ezopo kalbą apibūdina Irina Sandomirskaja, elementų¹⁹. Žaidimas su cenzoriumi, rašytojo ir skaitytojo suokalbis prieš cenzorių – populiarus ir pakankamai tikslus šios komunikacinės situacijos metaforas pasiūlo Tomas Venclova, Violeta Keler-tienė. Bet ar Ezopo kalbos komunikacinės situacijos modelis nėra toks pat paprastas kaip ir jos semantinis mechanizmas (jie ir neatskiriami vienas nuo kito), daugumą tyrinėtojų vedantis kone prie tų pačių išvadų? Jas apibendrinti būtų galima taip: rašytojas ir skaitytojas dalijasi bendru kodu, leidžiančiu atpažinti ezopines nuorodas, iššifruoti politines potekstes; šis kodas turėtų būti neatpažįstamas cenzoriui, kurio dėmesiui nukreipti ir naudojama vadinamoji priedanga, priklausanti oficialiai leidžiamam diskursui. Tai tėra apibendrinta teorinė schema, suponuojanti tik sėkmingus pranešimo perdavimo atvejus (ir tai, kad

16 Žr. Loudmila Savinitch, *op. cit.*, p. 109. Irinos Sandomirskajos teigimu, Ezopo kalbos kaip komunikacinės strategijos sampratą pasiūlė Lidija Ginzburg. Žr. Irina Sandomirskaja, „Aesopian Language: The Politics and Poetics of Naming the Unnameable“, in: *The Vernaculars of Communism. Language, Ideology and Power in the Soviet Union and Eastern Europe*, Abingdon, Austin: Routledge, 2015, p. 63.

17 Roman Jakobson, *op.cit.*, p. 5–49.

18 Jakobsono teigimu, „poetinės funkcijos viršenybė referentinės atžvilgiu ne panaikina pačią referenciją, bet daro ją nevienareikšmę“ (*ibid.*, p. 36). Teigti, kad Ezopo kalbos atveju kodo ir konteksto svarba referenciją padaro vienareikšmę, negalima, tačiau referencijos sritį ji tikrai susiaurina.

19 Žr. Irina Sandomirskaja, „Bez Stali i Leni: Aesopian Language and Legitimacy“, in: *Power and Legitimacy: Challenges from Russia*, ed by Per-Arne Bodin, Stefan Hedlund and Elena Namli, Abingdon, Austin: Routledge, 2013, p. 196–197.

cenzorius *ad hoc* laikomas nepajėgiu atpažinti kodą)²⁰. Už jos slypi bendresnis klausimas, kokios sąlygos būtinos komunikacinei situacijai susidaryti (Leo Strausso teigimu, sąlyga yra tikėjimas, kad politinis persekiojimas nepajėgus visiškai sunaikinti nepriklausomo mąstymo; politinis persekiojimas net negali užkirsti kelio viešai heterodoksinės minties raiškai)²¹. Be to, ši schema nieko nepasako apie rizikas, slypinčias šioje komunikacinėje situacijoje.

Vieną iš komunikacijos rizikų galima pavadinti semiotinių vaidmenų persiklojimo rizika. Mat tai, ką suokalbio komunikacinėje situacijoje vadiname cenzoriumi, skaitytoju (adresatu) ir rašytoju (adresantu), tėra teminiai vaidmenys, už kurių slypi konkretūs atlikėjai, kurių kompetencija (ir semiotinė, ir įprastine prasme) gali būti labai skirtinga²². Cenzoriaus teminio vaidmens atlikėjas gali būti ir kompetentingas skaitytojas (jei remsimės Algirdo Juliaus Greimo semiotinė terminija, tai atvejis, kai vienam ir tam pačiam atlikėjui tenka keli teminiai ir aktantiniai vaidmenys); cenzorius – atpažinti skaitytojui skirtą kodą ir sustabdyti pranešimo perdavimą, kitaip sakant, neleisti publikuoti kūrinio. Arba atvirkščiai – atpažinti kodą, bet apsimesti, kad neatpažino. Vertėtų priminti, kad cenzorius, apie kurį čia kalbama metonimiškai kaip apie institucinės cenzūros, kurios struktūra bei veikimas yra atskirų tyrimų objektas, reprezentantą, yra dar ir kolektyvinis atlikėjas. Kai kuriose cenzūros proceso (ar, kalbant semiotiškai, naratyvinės programos) grandyse jis gali individualizuotis. Į tokią individualizaciją labiausiai linkęs dažnai mažiausiai politiškai angažuotas, bet ryškiausiai matomas cenzūros grandinės dalyvis – leidinio (žurnalo, laikraščio) ar leidyklos redaktorius, kuris Ezopo kalbos komunikacinėje situacijoje gali būti ir pagalbininkas, ir priešininkas. Jau kaip konkretus asmuo jis gali tiesiogiai ar netiesiogiai palaikyti autorių ir padėti „prakišti“ rizikingą tekstą arba, atvirkščiai, gali atpažinti kodą, tačiau atsidurti konfliktinėje situacijoje – atpažįsta kodą, nori

20 Panašų Ezopo kalbos komunikacinės situacijos aprašymą esu pateikusi straipsnyje „Ezopo kalba kaip teorinis konceptas, arba kaip mums kalbėti apie sovietmečio literatūrą“ (*Archaika ir modernybė: Marcelijus Martinaitis laikų sąvartose*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 85–94). Šiandien jis atrodo nepakankamas, neapimantis daugelio Ezopo kalbos funkcionavimo aspektų.

21 Leo Strauss, *op. cit.*, p. 489–490.

22 Paulius Jevsejevas šią kompetenciją apibūdina kaip sąveiką su bendrijos kultūrine atmintimi, o Ezopo kalbą apibrėžia kaip šios sąveikos mechanizmą (žr. Paulius Jevsejevas, *op. cit.*). Straipsnio autorė būtų linkusi šią sąveiką laikyti tik vienu iš Ezopo kalbos susidarymo ir funkcionavimo komponentų.

palaikyti pranešimo perdavimą, tačiau bijo. Jis gali išvelgti Ezopo kalbą ten, kur jos nėra, ir nepastebėti ten, kur kodą žinančiam jos perduodamas pranešimas akivaizdus. Pateiksime tik vieną pavyzdį, parodantį, kaip skirtingai cenzorius gali interpretuoti potencialų ezopinį pranešimą. Jonas Juškaitis mini atvejį, kai Juditos Vaičiūnaitės eilėraštis, kuriame yra eilutės „... likimai kaip šviesoforai / čia žaibiškai keičia spalvą – raudoną, geltoną, žalią...“, nebuvo publikuotos *Švyturio* žurnale, redaktoriui jame įžiūrėjus „buržuazinės“ Lietuvos vėliavos spalvas²³. O štai Sigito Gedos eilėraštis „Lietuvos gimimas“, kuriame tų pačių spalvų asociacija su nepriklausomos Lietuvos vėliava vien dėl pavadinimo visiškai akivaizdi, cenzūros buvo praleistas ir išspausdintas pirmajame poeto eilėraščių rinkinyje *Pėdos* (1966)²⁴. Kitaip sakant, visos šios ir dar kitos, empiriškai rekonstruotinos, rizikos yra neišvengiama Ezopo kalbos funkcionavimo visuomenėje dalis.

Semiotiniu požiūriu ezopinio pranešimo perdavimas įsiterpiančiam cenzūrai pasirodo ne tik kaip komunikacinis modelis, naratyvinis procesas, bet ir kaip ideologiška pasijinė struktūra (ji ryški ir poleidybinėse istorijose, paaiškėjus, kad kažkas buvo pražiopsota, praleista). Be kita ko, dalyvavimas suokalbyje Ezopo kalbos skaitytojui gali kelti kone erotinį jaudulį arba intelektualų paslapties įminimo džiaugsmą kaip skaitant detektyvą²⁵. Visas šis semiotinis Ezopo kalbos funkcionavimo mechanizmas, neatmetant ir atsitiktinumo, nenusipėjamumo momento²⁶, vadinamojo vidinio cenzoriaus problemos ir semiotinio jo statuso (prie šio klausimo dar grįšime kitame poskyryje) ir pasitelkiant konkrečias ezopinių tekstų ir cenzūravimo istorijas, vėlgi vertas atskiro tyrimo²⁷, kaip ir dar daugelis sovietmečio literatūros keliamų klausimų.

Kitos rizikos pasirodo pasikeitus socialiniam ir ideologiniam kontekstui, formavusiam Ezopo kalbą; nuo jų neapsaugotas ir šiandieninis Ezopo kalbos tyrinėtojas, ypač tas, kuriam jau neteko gyventi sovietmečiu.

23 Jonas Juškaitis, „Pasąmonėj – spygliai...“; in: *Rašytojas ir cenzūra*, Vilnius: Vaga, 1992. p. 58.

24 Ezopinę potekstę atskleidžiančią šio eilėraščio analizę žr. Paulius Jevsejevas, *op. cit.*, p. 306–309.

25 Žr. Lev Loseff, *op. cit.*, p. 227.

26 Jį pabrėžia Tomas Venclova straipsnyje „Žaidimas su cenzoriumi“: „[...] totalitarinės cenzūros mechanizmas toks daugiaplanis ir painus, jog jis, kaip ir kiekviena pernelyg sudėtinga mašina, kartkartėmis užsikerta“. Žr. Tomas Venclova, *op. cit.*, p. 420.

27 Ezopo kalbą kaip tekstiškai besireiškiančią semiotinį mechanizmą, neišvengimai įtraukiantį ir komunikacijos klausimą, mėgina analizuoti Paulius Jevsejevas. Žr. Paulius Jevsejevas, *op. cit.*

Kaip minėta, literatūros tekstų analizė mėginant rekonstruoti paslėptą ezopinę potekstę – bene labiausiai eksploatuota ir įdomiausia Ezopo kalbos tyrimų sritis²⁸. Tokių analizių pagrindu dažniausiai ir kuriamas teorinis modelis, kuriuo mėginama paaiškinti ezopinės reikšmės steigtį ir Ezopo kalbos funkcionavimo pobūdį. Tačiau drauge tai gana rizikingas užsiėmimas. Mat interpretatorius, šiandien jau nebūdamas ano laiko komunikacinės situacijos dalyvis, turi rekonstruoti ir pačią situaciją, ir implikuotąjį skaitytoją. Ar tai apskritai įmanoma, išnykus kontekstams ir kodams, leidusiems atpažinti nuorodų ir priedangų žaismą? Ar čia nesusidaro sąlygos įvairiausioms interpretacinėms ir autointerpretacinėms manipuliacijoms, leidžiančioms ezopiškai artikuliuotą politinę kritiką matyti ten, kur jos intencijų net nebūta? Vieną radikalaus interpretacinio apvertimo pavyzdį pateikia Rimantas Kmita straipsnyje „Maištas ‘brandaus socializmo’ sąlygomis. Sigito Gedos atvejis“. Maištininko reputaciją turįs (ir, kaip Kmita atskleidžia, aktyviai ją kūręs) Geda drauge su Sauliumi Šalteniu parašė „revoliucinę misteriją“ – pjesę *Komunary gatvė* (pastatyta 1977 m., kai buvo švenčiamos 60-osios Spalio revoliucijos metinės). Ši bene didžiausią viešą kompromisą Geda vėliau, jau atgavus nepriklausomybę, dienoraščiuose perinterpretuoja kaip didžiausią maištą, o kūriniui, kurio rankraščio neįmanoma rasti, suteikia rezistencinę prasmę²⁹. Tokie pavyzdžiai, o ir mūsų pačių patirtis šiandien skaitant kažkada ezopinį pranešimą skleidusius tekstus verčia permąstyti ir patį Ezopo kalbos semantinį mechanizmą. Man regis, Pauliaus Jevsejevas pagrįstai daro prielaidą, kad sąlygas ezopinei reikšmei susiformuoti kuria ne tik priedangos ir nuorodos žaismas, bet ir tam tikra komplikuoame komunikacijos procese pasirodanti

28 Kaip Ezopo kalba reikšėsi lietuvių literatūroje, be šiame straipsnyje jau minėtų autorių, yra tyrinėję Danas Lapkus (*Poteksčių ribos: Uždraustos tapatybės devintojo dešimtmečio lietuvių prozoje*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 2003), Dalia Čiočytė (*Literatūros teologija: Teologiniai lietuvių literatūros aspektai*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013, p. 230–236), vaikų literatūroje – Kęstutis Urba (*Auginančioji literatūra. XX a. vaikų literatūros tyrimai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015, p. 267–302), cenzūravimo poveikio ezopinės prasmės steigimuisi, naudojimosi oficialaus diskurso priemonėmis klausimai aptarti kolektyvinėje monografijoje *Tarp estetikos ir politikos: Lietuvių literatūra sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, skyriuje „Oficialus sovietinis diskursas ir lietuvių literatūra: santykio variantai“, p. 287–368.

29 Žr. Rimantas Kmita, „Maištas ‚brandaus socializmo‘ sąlygomis. Sigito Gedos atvejis“, *Colloquia*, Nr. 34, 2015, p. 80–98.

spraga, tuštuma (Jevsejevas tai vadina tekstinio turinio nušalinimu). Ją skaitytojas, taip pat ir cenzorius, gali užpildyti ezopiniu turiniu – matyti politinę kritiką net ten, kur jos gali ir nebūti, interpretuoti skirtingai (kaip oficialų diskursą ar jo paneigimą) tais atvejais, kai priedanga ir nuoroda tekstiškai visiškai sutampa, kaip anksčiau Venclovos minėtu atveju. „Manytina, kad svarbesnės sovietmečio ezopinėje kultūroje buvo nuojautos, kad neišsakytų reikšmių esama, nei patys tie reikšmių turiniai“, – gana tiksliai šią situaciją apibūdina Nerija Putinaitė³⁰. Pridurtume – konkretūs konkretaus teksto turiniai, nes tų turinių visetas, suformuotas skaitytojų kultūrinės ir istorinės atminties³¹, neabejotinai egzistavo kaip galimų reikšmių talpykla. Ją nesunkiai rekonstruotume negatyviu būdu – pagal tai, kokių reikšmių bijojo ir kokias bandė pašalinti cenzūra. Tauta, jos istorija, valstybingumas, okupacijos faktas, pokario rezistencija, sovietinės valdžios vidaus ir užsienio politikos kritika – maždaug toks lietuvių literatūroje yra Ezopo kalbos teminis laukas.

Kadangi Ezopo kalba randasi kaip legitimios raiškos ir nelegitimaus turinio *galimybės* fenomenas (o tai, anot Sandomirskajos, ir yra jos galios ir pažeidžiamumo priešastis³² – kritikuoja sistemą naudodamasis jos diksursyviniais resursais), šio reiškinio poetikos tyrimai dažnai virsta politiniu ar moraliniu vertinimu. Ezopo kalba arba laikoma kultūrinės rezistencijos forma, arba kaltinama dalyvavus kritikuotame ideologiniame modelyje. Aš laikausi pozicijos, kad tai greičiau yra tipiškas Aleksejaus Jurčako aptartas buvimo *vnje* (*being vnye*) atvejis – kai vienu ir tuo pat metu ir priklausoma sistemai, ir būnama už jos ribų³³. Išvadas apie dalyvavimo sistemoje laipsnį, buvimą anapus jos ar ardančią Ezopo kalbos galią vertėtų daryti kalbant ne apie Ezopo kalbą apskritai, o apie kiekvieną atvejį atskirai, atidžiai analizuojant tekstus ir jų santykį su oficialiuoju diskursu, kūrinių cenzūravimo ir recepcijos istorijas. Arba, Ritos Felski siūlymu, laikyti Ezopo kalba parašytą literatūros tekstą „nežmogišku veikėju“ (*non-human actor*) ir kelti klausimą, kaip jis veikia viename ar kitame kontekste, kas vyksta

30 Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietinėje Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 190.

31 Paulius Jevsejevas, *op. cit.*

32 Irina Sandomirskaja, „Bez Stali i Leni’: Aesopian Language and Legitimacy“, p. 197.

33 Žr. Alexei Yurchak, *Everything Was Forever, Until It Was No More. The Last Soviet Generation*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005, p. 130.

su tekstu kontekstui pasikeitus³⁴. Šioje vietoje poetika ir politika turėtų užleisti vietą literatūros sociologijai.

Link Ezopo kalbos sociologijos

Komunikacinės, semiotinės ir sociologinės plotmių atskyrimas bandant analitiškai aprašyti Ezopo kalbos fenomeną yra kiek dirbtinis. Aiškinantis reiškinių semantinį ir komunikacinį mechanizmą neišvengiamai tenka susidurti su literatūros sociologijos problemomis, kurių dalis buvo išvardinta įvadinėje straipsnio dalyje. Štai pagal Jakobsono modelį bandant aprašyti komunikacinių funkcijų persigrupavimą, teko iškelti klausimą, kaip meninis Ezopo kalba parašytas tekstas veikia politinės cenzūros kontroliuojamoje visuomenėje, o tai, savo ruožtu, suponuoja klausimą, kaip jis ima veikti cenzūrai išnykus. Paprastai atsakymas į šį klausimą būna pesimistinis. Anot Sandomirskajos, kai diskursas, kurio pamatus siekiama išardyti, praranda savo legitimumą, jį kritikuojanti Ezopo kalba tampa neberekalinga ir miršta³⁵. Tačiau meninis tekstas gali nesutapti su ezopiniu pranešimu – šis gali būti tik vienas teksto prasminių sluoksnių ar valentingumų, jei remsimės Losevo terminija. Anot Losevo, Ezopo kalba parašytas meninis tekstas turi (tiksliau, gali turėti) du valentingumus – vienas jų įtraukia tekstą į socialinę-ideologinę orbitą, kitas – į meninę-estetinę³⁶ („Tačiau vis dėlto poezija yra tai, kas lieka atmetus politiką, publicistiką, slaptažodžių šifrus“, – kone tą patį byloja Marcelijus Martinaitis³⁷). Išnykus politinei cenzūrai, pamatinei ezopinio pranešimo funkcionavimo sąlygai, tekstas, skaitomas visiškai kitokiame socialiniame kontekste, gali perjungti registrą ir imti funkcionuoti be ezopinio pranešimo arba su jo liekana. Šiuo būdu literatūros tekstą gali skaityti tie, kurie turėjo ezopinio skaitymo patirtį ir į skaitymo procesą ją įtraukia kaip buvusios komunikacinės situacijos prisiminimą.

Ezopinį pranešimą talpinančio teksto recepcinė dinamika – įdomus skaitymo sociologijos objektas. Straipsnio apimtis neleidžia pernelyg jo išplėtoti, tačiau šiandien akivaizdu, kad toji dinamika kiek sudėtingesnė nei Losevo

34 Rita Felski, „Context Stinks!“, *New Literary History*, t. 42, Nr. 4, 2011, p. 581–588.

35 Irina Sandomirskaja, „Bez Stali i Leni’: Aesopian Language and Legitimacy“, p. 197.

36 Lev Loseff, *op. cit.*, p. 36.

37 Marcelijus Martinaitis, „Kirvarpos sindromas“, in: Marcelijus Martinaitis, *op. cit.*, p. 92.

aprašytas valentingumų perjungimo modelis, ir, ko gero, gali egzistuoti įvairūs tų dviejų valentingumų susipynimo variantai. Pavyzdžiui, socialinis valentingumas gali būti ne prarandamas, o gali imti veikti kitu režimu – kaip universali visuomenės, ideologijos kritika. Alegorija gali veikti, tačiau jau be Ezopo kalbos, kurios egzistencijai būtina legitimumo ir nelegitimumo įtampa.

Visi šie svarstymai verčia kelti klausimą, kas apskritai vyksta literatūros lauke jame funkcionuojant tokiam fenomenui kaip Ezopo kalba, kokias struktūros ypatybes bei pokyčius Ezopo kalbos tyrinėjimai gali atskleisti.

Bourdieu požiūriu, literatūros laukas neabejotinai yra veikiamas galios lauko, tačiau turi vadinamąją dalinę autonomiją, kuri reiškiasi savita struktūra, savais kapitalo formavimosi ir cirkuliacijos principais, judėjimo lauke būdais ir pan. Galios lauko poveikis yra netiesioginis, dažnai kone nepastebimai interiorizuotas vidinėse lauko struktūrose ir jo dinamikoje. Knygoje *Kalba ir simbolinė galia* Bourdieu aprašo cenzūros mechanizmą kaip vidinį lauko faktorių, reguliuojantį vienokios ar kitokios formos pasirinkimą:

Specializuotos kalbos, tam tikros rūšies specialistų kuriamos ir perkuriamos kaip alternatyva įprastinei kalbos vartosenai, atsiranda, *kaip ir visi diskursai* [išskirta mano – DS], kaip kompromisas tarp *išraiškos intereso* ir *cenzūros* [išskirta Bourdieu – DS], kurią suformuoja pati lauko, kuriame diskursas produkuojamas ir cirkuliuoja, struktūra.³⁸

Jau pats Ezopo kalbos egzistavimas liudija, kad literatūros ir kultūros laukai nefunkcionuoja pagal dalinės autonomijos principą taip, kaip tai aprašo Bourdieu. Komunistinio režimo sąlygomis cenzūra yra ne lauko vidinės struktūros „spaudimas“ rinktis vieną ar kitą formą, o iš išorės, galios lauko, ateinantis represinis poveikis, kurio pobūdis, stiprumas ir primetamas formų repertuaras skirtingais laikorpiais gali smarkiai skirtis. Stalininiu laikotarpiu tas poveikis buvo tiesmukas, o oficialiai primetamų formų, kaip ir turinio, repertuaras griežtai reglamentuotas. Vėlesniais laikorpiais, nuo vadinamojo atlydžio, cenzūra labiau kontroliuoja turinį, o formą tik tiek, kiek ji galinti tą turinį perduoti. Toks

38 Pierre Bourdieu, *Langage et pouvoir symbolique*, Paris: Seuil, 2001, p. 343. Bourdieu, remdamasis Martino Heideggerio pavyzdžiu, analizuoja filosofinį diskursą, tačiau, kaip matyti iš šios citatos, formos pasirinkimo principus laiko universaliais, galiojojančiais visiems diskursų tipams, taip pat ir literatūriniam.

turinio ir formos atskyrimas ir sudaro prielaidas Ezopo kalbai suklestėti³⁹. Taigi aplinkiniu keliu politinė cenzūra, priklausanti galios laukui, vis tiek veikia formos pasirinkimą. „Cenzūra yra metaforos motina“; – garsi Jorge's Loiso Borgeso citata tiksliai apibūdina šį poveikį. Čia verta papildyti ankstesniame skyriuje suformuluotą teiginį apie poetinės funkcijos susilpnėjimą: viena vertus, ji susilpninama ar pašalinama skaitant tekstą kaip politinę kritiką, kita vertus, poetinė funkcija paradoksaliai gali būti sustiprinama tankinant teksto ryšių tinklą taip, kad jame galima būtų paslėpti ezopines užuominas. Literatūriškumas pats savaime gali funkcionuoti kaip priedanga.

Jei sutiksime su Leo Strausso prielaida, kad „rašymo tarp eilučių“ komunikacinė situacija numato heterodoksinio mąstymo galimybę, gal galima teigti, kad Ezopo kalba, nors jos raiška ir formavosi veikiant literatūros laukui išorinei cenzūrai, vis dėlto numato ir literatūros dalinio autonomiškumo galimybę? Ar pati tokia autonomizacija negali būti interpretuotina kaip priešinimasis politinei kontrolei? Ši prielaida ir leistų kalbėti apie poetinės kalbos tobulėjimą ar sovietinio laikotarpio lietuvių literatūros modernizaciją, nesutampančią su sovietiniu modernizmu, kurio paradigmintis reprezentantas būtų Eduardas Mieželaitis⁴⁰.

Tai, ką Bourdieu vadina vidine lauko cenzūra, tiksliau būtų vadinti lauko kontrole (jis ir pats teigia, kad žodį ‚cenzūra‘ vartoja kaip metaforą⁴¹), kurios būta ir sovietiniu laikotarpiu. Tačiau kad ir kaip vadintume, ten, kur veikia ir politinė cenzūra, šiuos du poveikio literatūrai ir jos raiškai būdus nėra lengva atskirti. Jų sampyna, ribų neaiškumas, ypač vėlyvuojų sovietmečiu, yra specifinis literatūros lauko struktūros bruožas. Eufemizacija, kurią Bourdieu laiko pagrindine raiškos reakcija į lauko kontrolę, veikia ir politinės cenzūros atveju, pasirodo Ezopo kalboje (Sandomirskaja tai vadina politine eufemizacija)⁴². Vis dėlto į abiejų reguliavimo mechanizmų sampyną reaguojama priedangos ir nuorodos žaidimu kuriama ambivalencija.

39 Tai nėra vienintelis Ezopo kalbos klestėjimo faktorius. Daug kas priklauso ir nuo literatūrinės tradicijos, taigi ir nuo vidinės lauko struktūros bei jos dinamikos. Lietuvių literatūroje, neturėjusioje tokių senų tradicijų kaip Rusijoje, Ezopo kalba suklesti Atlydžio laikotarpiu.

40 Plačiau žr. Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko: Modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

41 Pierre Bourdieu, *op. cit.*, p. 344.

42 Irina Sandomirskaja, „Aesopian language: The Politics and Poetics of Naming the Unnameable“, p. 64.

Dar keletas žodžių apie bene problemiškesnę politinės cenzūros efektą, vadinamąjį *vidinį cenzorių*. Kontroliuojančio lauko struktūrų internalizacija, Bourdieu požiūriu, yra universalus dalykas (šiandien tą patiriame savo kailiu, sąmoningai ar ne taikydami prie akademinio lauko taisyklių). Ji gali būti tokia gili, kad net eliminuoja vidinės kontrolės („autocenzūros“) būtinybę:

Cenzūra efektyviausia ir mažiausiai matoma tuomet, kai veikėjas negali pasakyti nieko daugiau nei tai, kas objektyviai leidžiama sakyti. Tuo atveju jam net nereikia savęs cenzūruoti, nes jis kartą ir visam laikui tam tikru būdu yra cenzūruojamas percepcijos ir išraiškos formų, veikiančių visas jo raiškas.⁴³

Jei kalbame apie visą sistemą, persmelktą *visuotinės totalios cenzūros* (Martinaičio apibūdinimas)⁴⁴, manytina, kad politinės cenzūros internalizacija, visiškas cenzoriaus ir autocenzoriaus sutapimas gali būti laikomas siekiamybe („Kai abu cenzoriai susidraugauja, susitapatina, bet koks režimas gali būti ramus.“⁴⁵). Tačiau sovietinės literatūros lauke tokiai siektinai internalizacijai paradoksaliai kliudo painus, sudėtingas politinės cenzūros mechanizmas, pats cenzūros išoriškumas. Net labiausiai prisitaikantys, nesvarbu, sąmoningai ar ne, negalėjo būti garantuoti, kad spės su politine konjunktūra, absorbuos vis naujus išorinių taisyklių variantus. Tokia visiškos cenzūros internalizacijos negalimybė literatūroje ryškiausia Stalino valdymo metais, kai bet kokia autocenzūra bet kada galėjo pasirodyti nepakankama – štai buvusio „Vagos“ leidyklos direktoriaus Jono Čekio pastebėjimu, prieš to meto kampanijas (pvz., prieš kosmopolitizmą ar nacionalizmą) „buvo lygūs ir klasikai, ir laureatai, ir garbingus vardus turintieji“⁴⁶.

Ezopo kalbos, balansuojančios ant legitimumo ir nelegitimumo ribos, atveju vidinis cenzorius pasirodo ne tiek kaip visiškai internalizuota cenzūra (ji reikštų perėjimą į oficialaus diskurso pusę), kiek kaip internalizacijos polinkis. Galbūt jis formuoja ir specifinį šią kalbą praktikuojančio *habitus* ar bent sudaro jo dalį⁴⁷? Šis polinkis retrospektyviai fiksuojamas kaip sutikimas žaisti pagal

43 Pierre Bourdieu, *op. cit.*, p. 345.

44 Marcelijus Martinaitis, „Išlaptinta cenzūra“, p. 51.

45 *Ibid.*, p. 63.

46 Jonas Čekys, „Leidykla ideologizuotoje sistemoje“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, p. 220–221.

47 Sandomirskaja vidinį cenzorių laiko kultūrine kompetencija, apimančia patirtį ir intuityvų žinojimą, kaip rašyti norint išvengti cenzūros įsikišimo (Irina Sandomirskaja, „Aesopian

primestas taisykles, kaip ištraukimo į sovietinės literatūros lauką rodiklis, tačiau ir kaip paradoksalus, trapus *illusio* – tikėjimas, kad verta dalyvauti oficialiame literatūros lauke, žaisti pagal jo taisykles ir tuo pat metu tas taisykles ardyti. Tačiau vidinio cenzoriaus aptikimas, atpažinimas (o tai patvirtina, kad cenzūros internalizacija nėra absoliuti) gali būti interpretuojamas ir kaip konfliktų mazgas, lauko pokyčių impulsas, veikėjo trajektorijos pasikeitimo taškas. Literatūros laukas, kurio dalinė autonomija yra ribota kur kas labiau, nei siūlo Bourdieu parašytas modelis, vis dėlto yra *galimybių erdvė*. Jau vien todėl, kad minėtos erdvės akivaizdoje galimos bent dvi alternatyvos (likti oficialiame literatūros lauke tikint ardomąja Ezopo kalbos galia, nacionalinės kultūros puoselėjimo nelaisvės sąlygomis prasme, arba iš jo pasitraukti (emigruoti, pereiti į neoficialią spaudą) manant, kad cenzūra, primetanti rašytojui savo žaidimo taisykles, laimi).

Šiuos spekuliatyvius teorinius svarstymus reikėtų pratęsti, viena vertus, mėginant aprašyti politiškai kontroliuojamo literatūros lauko struktūrą ir jos pokyčius (ar neoficiali spauda laikytina alternatyvaus lauko kūrimosi vieta, ar to paties laukos dalimi; kaip vertinti kelių lygmenų – oficialaus ir neoficialaus – simbolinio kapitalo cirkuliavimą ir pan.), kita vertus, analizuojant konkrečius to lauko aspektus, pavyzdžiui, politinės cenzūros ir jos steigiamo vidinio cenzoriaus pėdsakus⁴⁸.

Vietoj išvadų, arba perspektyvos

Skaitytojas gali imti skaičiuoti, kiek kartų straipsnio autorė kalba apie vieno ar kito klausimo tolesnių tyrimų būtinybę ar galimybę. Bandytas konceptualizuoti Ezopo kalbos fenomeną atveria labai platų sovietmečio literatūros tyrimo

language: The Politics and Poetics of Naming the Unnameable“; p. 63). Tokia kultūrinė kompetencija gali būti laikoma sovietinio laikotarpio rašytojo *habitus* dalimi.

48 Idealiu atveju visiškai internalizuota cenzūra pėsakų nepalieka. Tačiau tikėtina, kad pats vidinio cenzoriaus steigimosi procesas gali palikti pėsakų rankraščių juodraščiuose, dienoraščiuose ar pan. Kausimą, kaip tuos pėdsakus atskirti nuo autoređavimo, teksto tobulinimo proceso, sprendžia tekstologija ir genetinė kritika. Žr., pvz., Marta Werner, „Entre autocensure et contre-écriture: Emily Dickinson.Traversée et traces de rature“; in: *Génese, censure, autocensure*, sous la direction de Catherine Viollet et Claire Bustarret, Paris: CNRS Éditions, 2005, p. 131–148.

problemų kompleksą, kurio neapsvarsčius, neatlikus konkrečių aspektų tyrimų (tam reikia labai daug empirinio darbo, pvz., archyvinės medžiagos analizės), vargu ar įmanoma parašyti naujo tipo sovietinio laikotarpio lietuvių literatūros istoriją. Galime prisiminti Vytautą Kubilių, 1992 m. teigusį, kad „[s]ovietinio laikotarpio lietuvių literatūros istorija galėtų būti rašoma kaip kovos su cenzūra, pastangų ją apeiti ir pergudrauti istorija, kaip vidinio cenzoriaus nugalėjimo istorija“⁴⁹. Kubiliaus sakinyje, parašytame vos ištrūkus iš politinės cenzūros gniaužtų, slypi netiesioginis pasiūlymas rašyti literatūros istoriją ne kaip socialinių aplinkybių, rašytojų biografijų ir jų kūrybos apibūdinimų seriją, ne kaip sovietmečiu leistų literatūros istorijų aksiologinį apvertimą (kokį rezonansą kelia tokie apvertimai, liudija ir reakcijos į tradicinę literatūros istoriją, parašytą paties Vytauto Kubiliaus, ir šios dienos diskusijos dėl svarbių sovietmečio literatūros figūrų), o kaip sociologinę literatūrinės praktikos istoriją, apimančią institucijas ir literatūros lauko veikėjus, produkcijos ir recepcijos problemas, lauko dinamiką visu sovietiniu laikotarpiu ir, žinoma, pačią kūrybą. Tokia istorija, žinoma, nėra vienintelė *kitokios* istorijos galimybė ir slepia tam tikrus pavojus. Bene pagrindinis pavojus – institucijų ir lauko aprašymo pinklėse pamesti estetikos ir meninės vertės klausimus.

Ezopo kalba šioje metodologiškai sudėtingoje situacijoje gali būti dėkingas aprašymo objektas, tinkamas pradžios taškas. Mat tai yra literatūros reiškiny, kurio poetika neatskiriama nuo recepcijos sąlygų, o estetika yra išsisknijusi istoriškai apibrėžtoje komunikacinėje situacijoje ir priklausoma nuo socialinių reiškinių produkavimo sąlygų. Kitaip sakant, ji yra sociopoetinė forma *par excellence* ir, būdama tokia, reprezentuoja visą sovietinio laikotarpio literatūros, kuri nefunkcionavo vien tik kaip literatūra, kompleksškumą, literatūros lauko struktūrinį keliasluoksniškumą.

Straipsnyje remtasi lietuvių literatūros ir literatūrinės kultūros pavyzdžiais. Užribyje liko klausimas, kaip Ezopo kalba funkcionavo skirtingose nacionalinėse literatūrose, sudariusiose sovietinės daugiatautės literatūros metalauką, ar galėjo būti skirtingų jos vartojimo efektų ir padarinių. Galima daryti prielaidą, kad bendriausias komunikacinis Ezopo kalbos modelis yra universalus, tačiau poveikį literatūros laukui daro ir vartojimo tradicija bei jos tęstinumas. Tad lieka klausimas, ar lietuvių visuomenėje Ezopo kalba spėjo tapti kompleksine

49 Vytautas Kubilius, „Kaip neatslūgstanti grėsmė“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, p. 100.

kultūra, perduodama iš kartos į kartą⁵⁰, kaip Rusijoje, turėjusioje 300 metų politinės cenzūros patirtį.

Gauta 2016 05 14

Priimta 2016 06 03

Impossible Poetics, or Aesopic Language in Relation to Semiotics and Literary Sociology

The author of this article discusses the tradition of studying Aesopic language and comes to the conclusion that textual analysis of this phenomenon and descriptions of its poetics and semantic mechanisms are inadequate if they do not take the social dimension into account. She recommends seeing Aesopic language as a sociopoetic form whose poetics are inseparable from conditions of reception, and whose aesthetics are rooted in a historically defined communication situation and dependent on the conditions of social production. Choosing this concept of Aesopic language allows the author to reveal a wide circle of questions that are connected to how literature functions under conditions of political censorship: how the social context becomes incorporated into the semantics of Aesopic language; what effect literary tradition and its use in indirect political criticism have on how Aesopic language functions in society; what were the conditions of artistic communication during the Soviet period and what these say about the structure of the literary field; the effect of the political field; the status of the artist; the role of literature under the conditions of the communist regime, and so on. In her exploration of these questions the author offers two complementary theoretical approaches – semiotics and literary sociology. The semiotic approach allows her to accurately identify the communications model according to which Aesopic language functioned and to reveal the risks inherent in it, and also to show how Aesopic language affected society as both a process and an ideological passion structure. The sociological

50 Taip Ezopo kalbos funkcionavimą Rusijoje apibūdina Sandomirskaja, žr. Irina Sandomirskaja, „Aesopian language: The Politics and Poetics of Naming the Unnameable“, p. 63.

approach leads her to explore the role of Aesopic language within the literary field, to discuss some of that field's actors' positions and tendencies, and to consider how self-censorship functions in the case of Aesopic language and how it inserts itself into the *habitus* of that field's actor. This attempt to conceptualize Aesopic language opens a path to considerations about the history of Lithuanian literature of the Soviet period.

Keywords: Aesopic language, poetics, semiotics, literary sociology, literary field, communications model, censorship.
